

De vernieuwing: een onderzoek naar de invoering van het nieuwe examenprogramma economie havo

Flóra Felsö¹
Jeroen Hinloopen²

3 maart 2011

In de maanden december 2010 – februari 2011 hebben wij een internetenquête gehouden onder docenten economie die lesgeven in de bovenbouw havo en/of vwo. De enquête had betrekking op de veranderingen in het examenprogramma en de (ver)nieuw(d)e lesmethoden. In dit artikel bespreken we de resultaten van dit onderzoek.

Steekproef

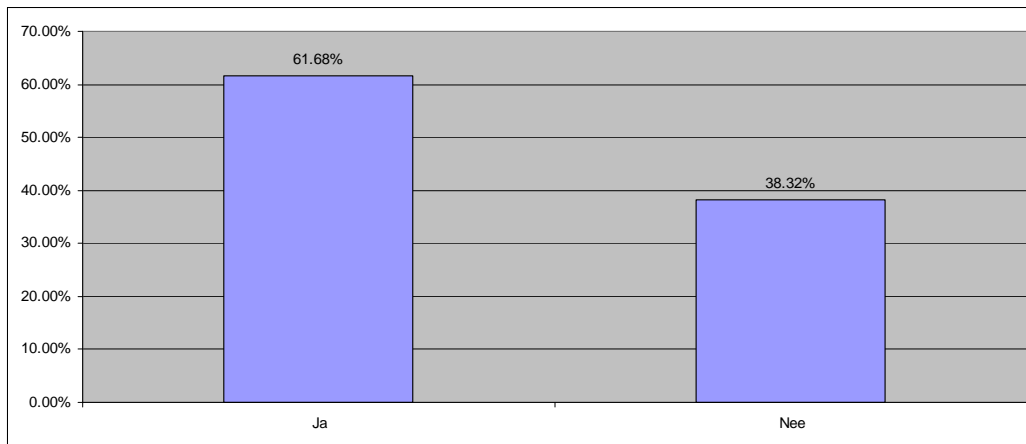
Docenten zijn via verschillende kanalen benaderd om de enquête in te vullen: via de website experimentenvoorindeklas.nl, via de Community Economische Vakken van digischool.nl, via de nieuwsbrief van de VECON, en via een directe e-mailing. Ruim 160 docenten zijn begonnen met het invullen van de vragenlijst. Niet iedereen heeft alle vragen ingevuld; sommigen ‘respondenten’ hebben zelfs geen enkele vraag beantwoord. Toch is de steekproef representatief voor de gehele populatie. De enquête heeft informatie opgeleverd over 109 scholen waar in totaal een kleine 7.000 havoleerlingen op zitten. Dit komt overeen met zo’n 24% van het totaal aantal havoleerlingen in Nederland. Daarmee heeft de steekproef een uitzonderlijk grote omvang. De representativiteit van de steekproef kunnen we ook controleren door de gebruikersaantallen van één methode te vergelijken met de exacte gebruikersaantallen die bij ons voor deze methode bekend zijn. De voorspelling van het aantal gebruikers op basis van de steekproef is nagenoeg gelijk aan het feitelijk aantal gebruikers; de voorspelfout is minder dan 0,5%. Uit de grote steekproefomvang mogen we dan concluderen dat de zuiverheid van de voorspellingen voor de andere methoden van vergelijkbaar niveau is. En vanwege de zeer kleine voorspelfout is in de steekproef geen enkele methode meer of minder dan proportioneel vertegenwoordigd.³ De grote omvang van de steekproef zorgt er bovendien voor dat de invloed van een individuele respondent op de resultaten zeer beperkt is; de enquête-uitkomsten worden niet bepaald door wat een enkeling antwoordt. En dat is wenselijk.

¹ Promovenda aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit van Amsterdam; f.a.felso@uva.nl.

² Hoogleraar economie aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit van Amsterdam; J.Hinloopen@uva.nl.

³ Omdat een van de onderzoekers (Jeroen Hinloopen) betrokken is bij een van de vernieuwde economiemethoden (Praktische Economie) zou het zo hebben kunnen zijn dat gebruikers van die methode meer dan proportioneel vertegenwoordigd zijn in de steekproef. Hiervan is dus geen sprake.

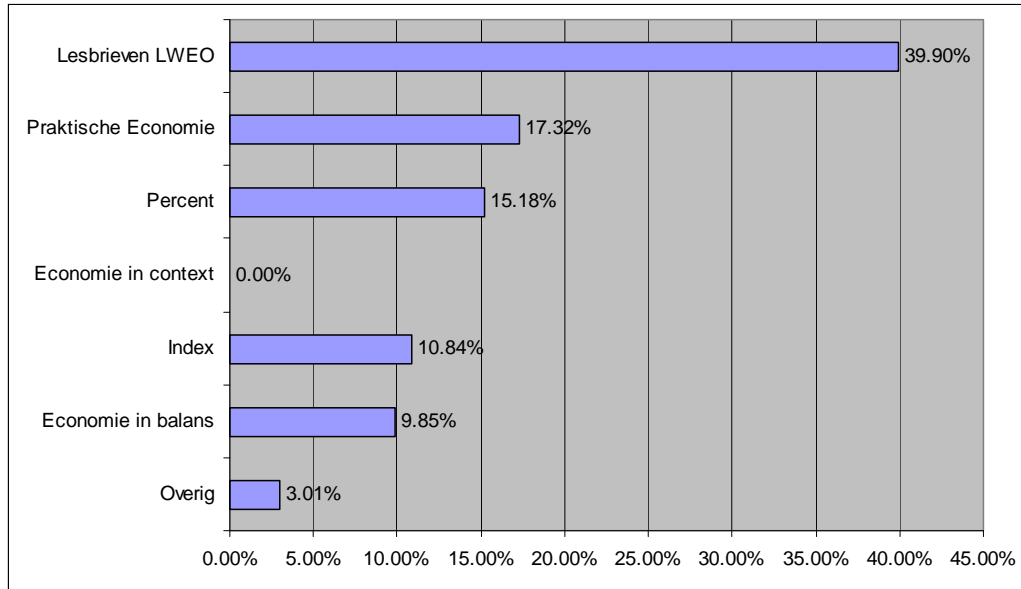
Invoering nieuwe lesmethode op havo

Figuur 1 Vraag: Is er in september 2010 een (ver)nieuw(d)e economiemethode ingevoerd in havo 4?

In september 2010 is het nieuwe examenprogramma havo officieel ingevoerd (de definitieve syllabus van het nieuwe examenprogramma is in november 2010 door de Commissie voor Examens vastgesteld; dit document is te vinden op internet, bijvoorbeeld op de website experimentenvoorindeklas.nl). Hoewel het nieuwe examenprogramma veel verschilt van het oude programma, is dat lang niet voor iedere docent reden geweest om een (ver)nieuw(d)e lesmethode in te voeren. Op de vraag of er in september 2010 een (ver)nieuw(d)e lesmethode havo is ingevoerd, antwoordde ruim 61% met 'ja'. Anders gezegd, op ruim een derde van alle scholen wordt nog met een oude lesmethode gewerkt. Dit kan komen door de gestaffelde invoering van het nieuwe examenprogramma op havo en vwo. Pas vanaf september dit jaar zal het nieuwe examenprogramma op vwo worden ingevoerd. Veel respondenten zien het nog een jaartje aan; in september 2011 zal tegelijkertijd voor havo en vwo een (ver)nieuw(d)e lesmethode worden ingevoerd.

Marktaandelen

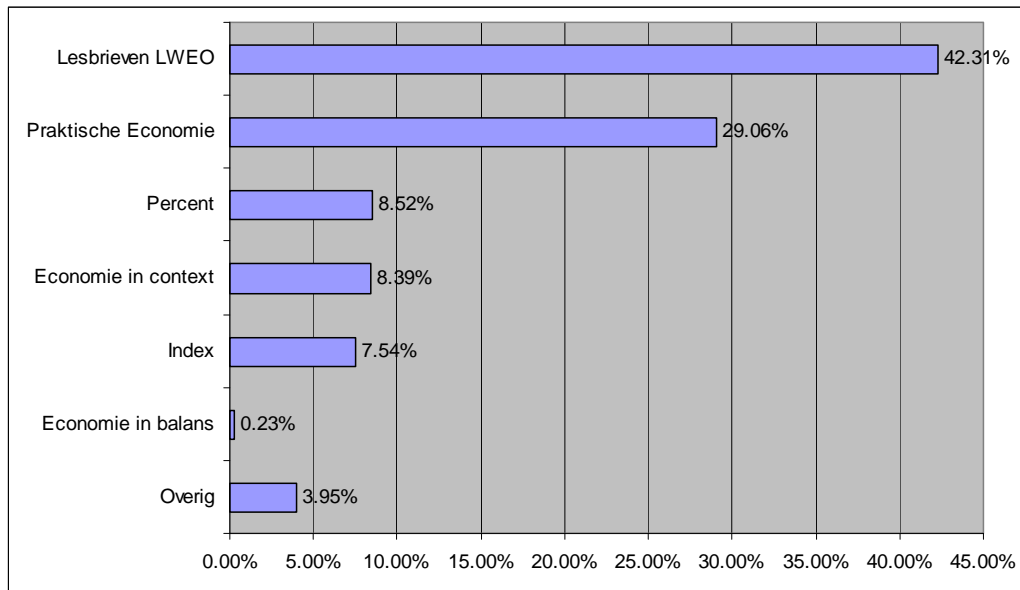

Figuur 2: Marktaandelen lesmethoden economie havo 4 (cohort 2009 – 2010)

Als er een (ver)nieuw(d)e lesmethode is ingevoerd, welke is dat dan? En verschilt deze van wat er eerder op de school werd gebruikt? Om de dynamiek van de markt voor lesmethoden in kaart te brengen, bekijken we de marktstructuur voor zowel het cohort 2009 – 2010 (het laatste cohort ‘oude stijl’), als voor het cohort 2010 – 2011 (het eerste cohort ‘nieuwe stijl’), waarbij we ons beperken tot de scholen die in september 2010 een (ver)nieuw(d)e methode hebben ingevoerd. Zodoende kan bekeken worden wat de verandering van het examenprogramma voor invloed heeft op de structuur van de markt voor lesmethoden economie.

In Figuur 2 staan de marktaandelen van de verschillende lesmethoden voor het cohort leerlingen dat in 2009 in havo 4 begon. De figuur laat zien dat de markt voor lesmethoden zich gedraagt als een typisch oligopolie: een kern met daarin een beperkt aantal aanbieders die gezamenlijk het leeuwendeel van de markt voor hun rekening neemt, met daaromheen een concurrerende schil van een groot aantal kleine aanbieders. De kern bestond in 2009 feitelijk uit één methode: de lesbrieven van LWEO. Met een marktaandeel van zo’n 40% is die methode ruim twee keer zo groot als de nummers twee en drie, respectievelijk Praktische Economie van uitgeverij Malmberg en Percent van uitgeverij ThiemeMeulenhoff. Index en Economie in Balans, beiden ook van ThiemeMeulenhoff, volgen op enige afstand (Economie in Context is de vernieuwde Economie in Balans; in 2009 bestond Economie in Context nog niet). De overige lesmethoden hebben een individueel marktaandeel dat ver beneden de 5% ligt, en zijn in de analyses samengevoegd in de categorie ‘Overig’.

De economie leert ons dat ondernemingen in de kern van een oligopolie zelden of nooit failliet gaan. Toe- en uittreding tot de markt vindt plaats in de concurrerende schil; daar zit de marktdynamiek. Nieuwkomers beginnen doorgaans met een klein marktaandeel. Af en toe lukt het een onderneming om vanuit de concurrerende schil tot de kern toe te treden. In de meeste gevallen gaat dat ten koste van het marktaandeel van de andere spelers in de concurrerende schil.

Figuur 3: Marktaandelen lesmethoden economie havo 4 (cohort 2010 – 2011)

De markt voor lesmethoden blijkt een schoolvoorbeeld te zijn van de werking van een oligopolie. Figuur 3 laat de marktaandelen zien voor het cohort leerlingen die in 2010 in havo 4 instroomde. Als we Figuur 3 met Figuur 2 vergelijken ontwaren we een duidelijke dynamiek die goed past binnen het algemene beeld dat economen hebben van oligopolies. Er is één methode, Praktische Economie, vanuit de concurrerende schil tot de kern van het oligopolie toegetreden. Het marktaandeel steeg met ruim 67%. Deze stijging is ten koste gegaan van de andere spelers in de concurrerende schil. Zij hebben allemaal marktaandeel verloren, terwijl de andere speler in de kern, de lesbrieven van LWEO, alleen maar groter is geworden. De grootste verliezer is Percent, dat zijn marktaandeel bijna zag halveren. Maar ook Index heeft ruim 30% aan marktaandeel moeten inleveren. Door de vernieuwing van Economie in Balans tot Economie in Context is het marktaandeel van deze methode redelijk stabiel gebleven; het marktaandeel van Economie in Context is 12% lager dan dat van Economie in Balans.

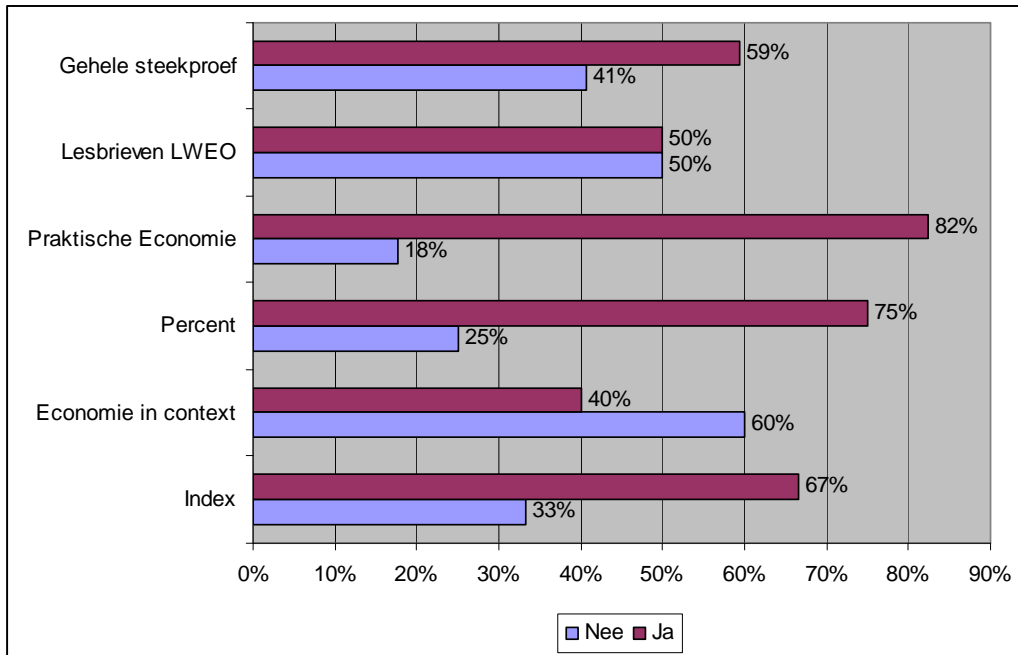
Verbeterde methode?

Consumenten zijn over het algemeen merktrouw. Iemand die hardloopt op schoenen van Asics stapt niet zo snel over op Nike. Als de hardloopschoenen versleten zijn zal de hardloper sneller geneigd zijn om weer schoenen van Asics aan te schaffen.

Lesbrieven LWEO	86%
Praktische Economie	42%
Percent	83%
Economie in Context	33%
Index	57%
Overig	78%

Tabel 1 Percentage scholen in 2010 dat dezelfde methode ook in 2009 gebruikte.

Veel economiedocenten gedragen zich net zo. Ze zijn methodetrouw. Tabel 1 geeft het percentage scholen dat in 2010 voor havo 4 dezelfde methode gebruikt als in 2009, waarbij er wel een (ver)nieuw(d)e methode in 2010 is ingevoerd. Voor Economie in Context betreft het dus scholen die een jaar eerder Economie in Balans gebruikte. Gebruikers van de lesbrieven van LWEO en van Percent zijn het meest trouw aan hun methode; van de huidige gebruikers van de lesbrieven van LWEO deed 86% dat ook een jaar eerder. Voor Percent ligt dat percentage iets lager. De achterliggende dynamiek is wel verschillend. Het marktaandeel van de lesbrieven van LWEO is toegenomen. De 14% nieuwe gebruikers die volgt uit Tabel 1 komen bovenop de bestaande gebruikers. Bij Percent ligt dit anders. Er zijn wel 17% nieuwe gebruikers bijgekomen, zoals volgt uit Tabel 1, maar er zijn veel meer gebruikers overgestapt naar een andere methode, zoals blijkt uit de eerder besproken grote daling van het marktaandeel. Bij Praktische Economie is het omgekeerde aan de hand. De 58% nieuwe gebruikers weerspiegelt het sterk gestegen marktaandeel. Index is in dit opzicht de meest volatiele methode: een forse daling van marktaandeel dat gepaard is gegaan met een procentueel grote stijging van het aantal nieuwe gebruikers. Economie in Context laat een vergelijkbare dynamiek zien, hoewel het marktaandeel een stuk minder is gedaald. Dit duidt erop dat deze methode een geheel vernieuwde gebruikersgroep heeft ontwikkeld.

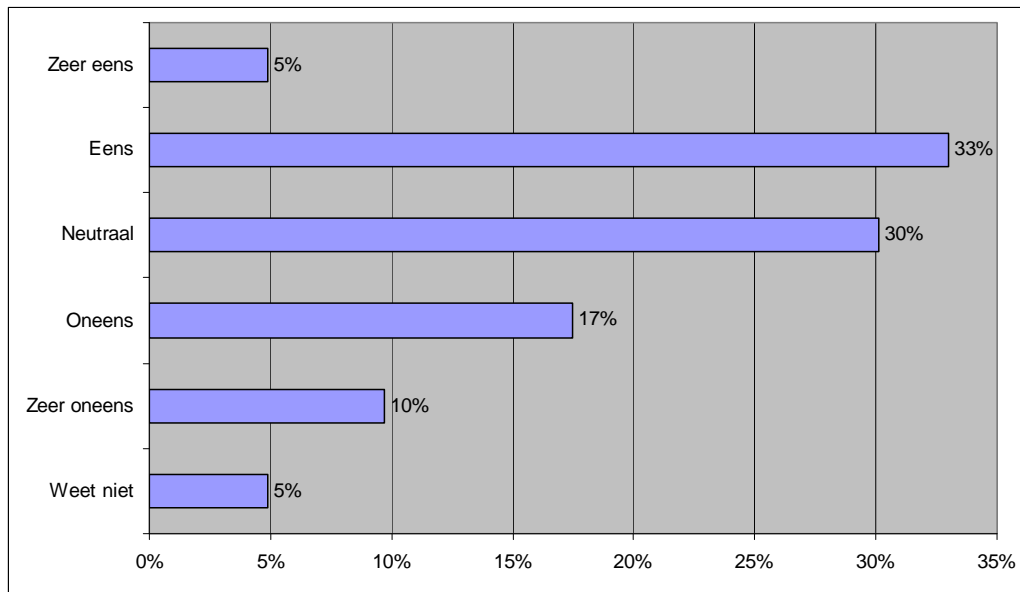

Figuur 4: Stelling: De (ver)nieuw(d)e lesmethode economie is een verbetering t.o.v. de oude lesmethode

Een belangrijke reden waarom consumenten merktrouw zijn, is dat ze geen ‘overstapkosten’ willen maken. De werking van een nieuw apparaat moet weer aangeleerd worden, ‘mijn voeten zijn nu eenmaal niet gemaakt voor Nike’, of de ‘uitstraling’ van een bepaald automerk is onderdeel geworden van de identiteit van haar eigenaar. Dit zijn allemaal overstapkosten die consumenten liever vermijden. Consumenten die toch overstappen naar een ander merk zijn in de regel zeer kritisch. Niet zelden keren ze terug naar hun oorspronkelijke merk.

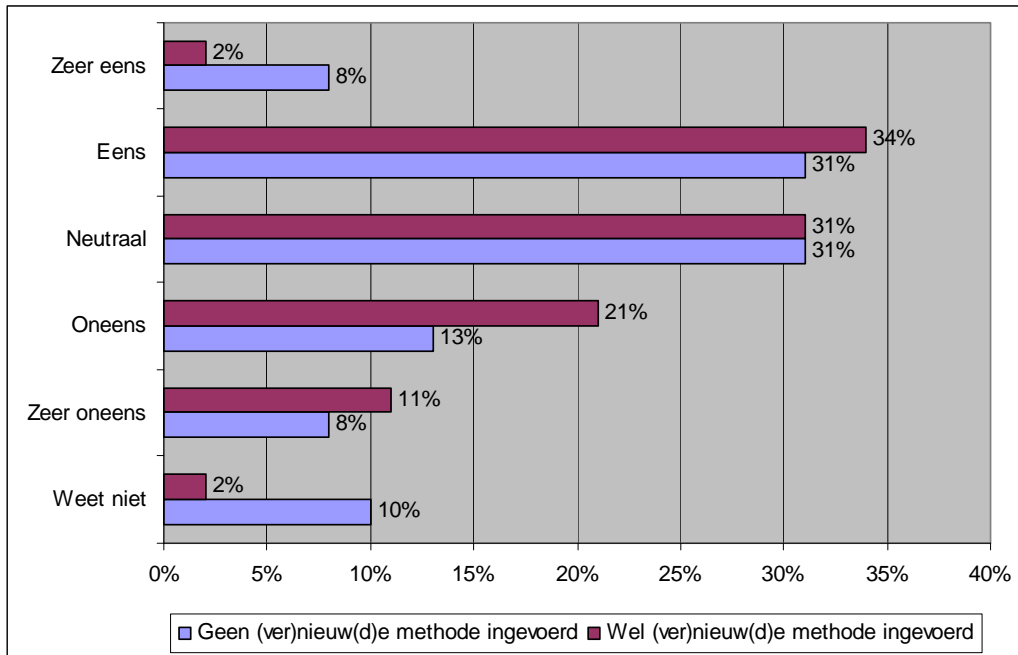
Figuur 4 laat zien hoe dit uitpakt voor economiemethoden. Vinden gebruikers die een (ver)nieuw(d)e methode hebben ingevoerd de nieuwe methode een verbetering t.o.v. hun oude methode? In het algemeen wel; 59% van alle respondenten is het eens met de stelling dat de (ver)nieuw(d)e methode een verbetering is. Maar dit percentage verschilt sterk tussen methoden. De gebruikers van de vernieuwde lesbrieven van LWEO vinden deze even vaak een verbetering als een verslechtering. Zo schrijft een LWEO-gebruiker: “De LWEO-lesbrieven voldoen aan de uitgangspunten van het nieuwe programma, leren vanuit een context en dat vertalen naar de economische concepten.” Een andere gebruiker merkt op: “Ik vind de opbouw van de LWEO-lesbrieven erg warrig en vaag. (...) Ook komt in de lesbrieven de context-conceptbenadering niet duidelijk naar voren.” Gebruikers van de vernieuwde Praktische Economie, Percent en Index vinden in meerderheid dat de vernieuwde methode ook een verbeterde methode is. Voor Economie in Context komt het tegenovergestelde beeld naar voren.

Verbeterd programma?

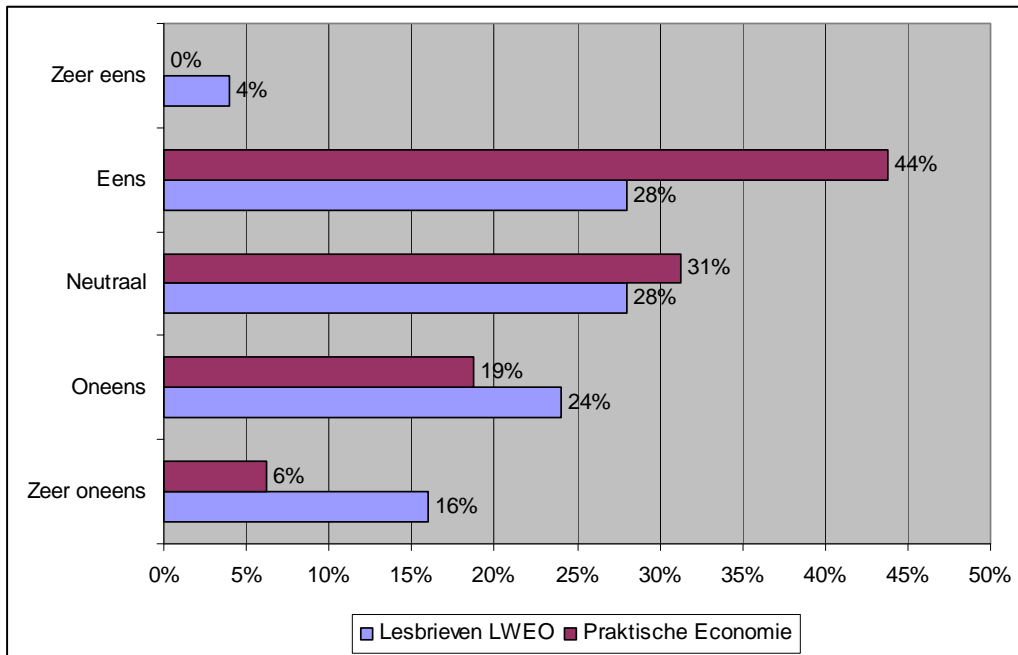
Figuur 5: Stelling: Het nieuwe examenprogramma is een verbetering t.o.v. het oude examenprogramma.

De meningen zijn verdeeld over de vraag of het nieuwe examenprogramma een verbetering is; 38% vindt van wel, 27% vindt van niet, en 35% weet het niet of vindt het noch een verbetering, noch een verslechtering. Dit gemengde beeld wordt ondersteund door de diverse reacties. Zo merkt een respondent op: “Het lijkt me een zinnige verbetering.” Een ander schrijft: “Sommige onderwerpen staan heel ver van de belevingswereld van leerlingen en daardoor vinden ze het best moeilijk en worden zeer slechte resultaten behaald.” De ervaring leert dat een verandering vooral tijd nodig heeft om zijn weg te vinden, zeker als het een grote verandering betreft. Zoals een respondent opmerkte: “Het nieuwe examenprogramma moet na de invoering nog meer gestalte krijgen.”

Figuur 6: Stelling: Het nieuwe examenprogramma is een verbetering t.o.v. het oude examenprogramma (uitgesplitst naar invoeringstype).

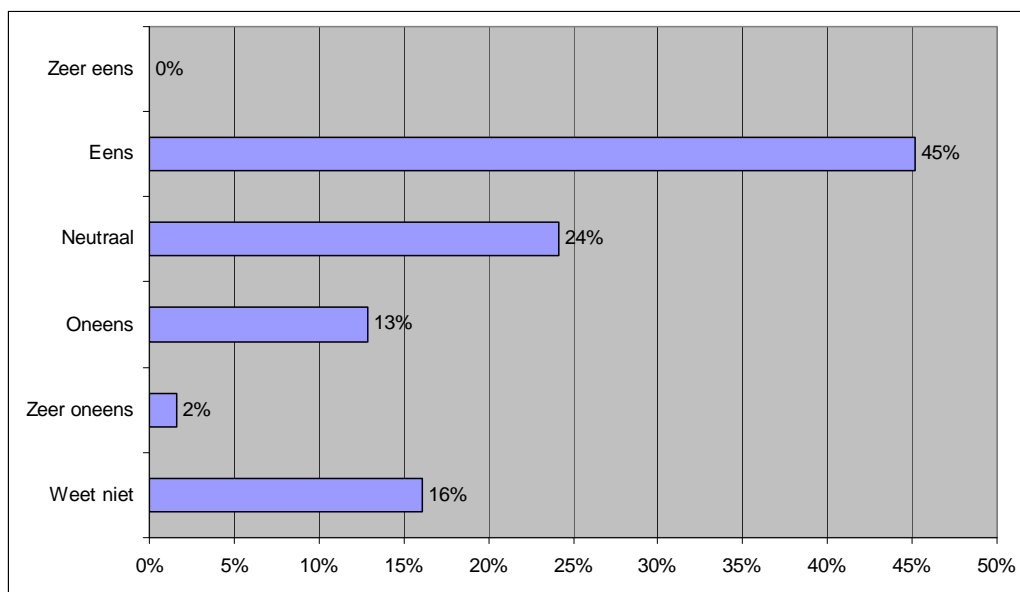
Of het nieuwe examenprogramma als een verbetering wordt gezien, wordt mede bepaald door het feit of er een nieuwe lesmethode is ingevoerd. Figuur 6 laat dat zien. Daarbij valt op dat de respondenten die wel overgestapt zijn naar een (ver)nieuw(d)e methode minder positief gestemd zijn over het nieuwe examenprogramma. Een meerderheid vindt nog steeds dat het nieuwe examenprogramma een verbetering is, maar die meerderheid is groter binnen de groep die (nog) geen (ver)nieuw(d)e methode heeft ingevoerd. Het zou kunnen dat de overstap naar een (ver)nieuw(d)e methode en de overstapkosten die dat met zich meebrengt, van invloed is op het oordeel over het nieuwe examenprogramma. Een (ver)nieuw(d)e methode wordt dan synoniem voor het nieuwe examenprogramma. Het inlezen in de (ver)nieuw(d)e methode gaat misschien op onderdelen moeizaam. En de ergernis die dat met zich meebrengt wordt vervolgens geprojecteerd op het nieuwe examenprogramma. Maar dat kan overigens ook positief uitpakken, zoals blijkt uit de opmerking van een van de respondenten: “Het programma is verbeterd, dus is de nieuwe methode ook beter. Dat is geen verdienste van de methode, maar van het programma.”

Figuur 7: Stelling: Het nieuwe examenprogramma is een verbetering t.o.v. het oude examenprogramma (uitgesplitst voor de kern van het oligopolie).

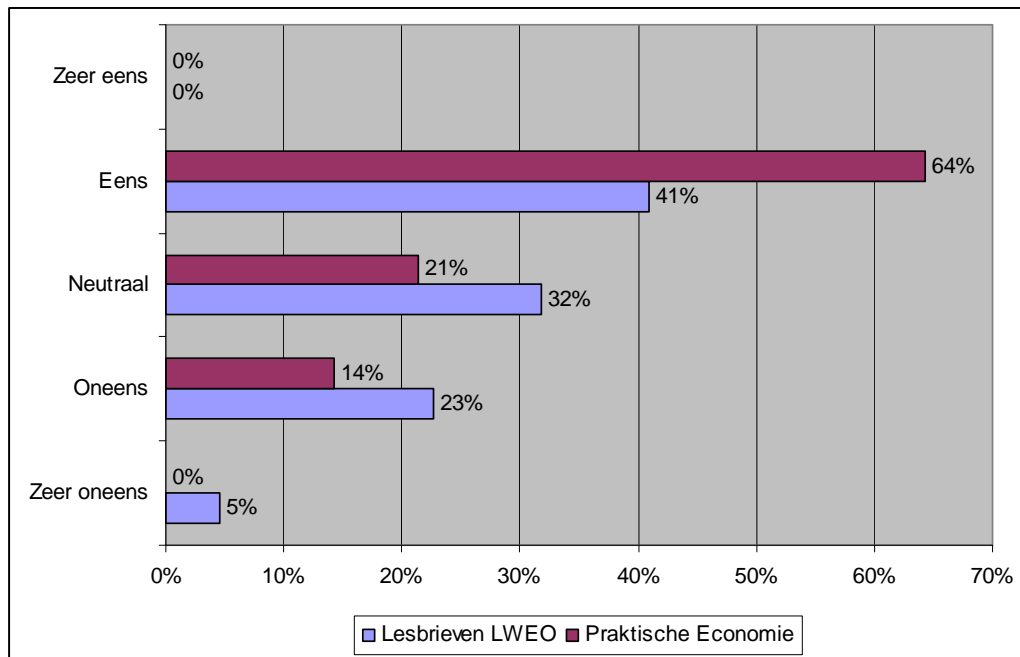
Figuur 6 laat zien dat het oordeel over het nieuwe examenprogramma beïnvloed wordt door het wel of niet hebben ingevoerd van een (ver)nieuw(d)e lesmethode. Voor de kern van het oligopolie kunnen we figuur 6 nog verder uitsplitsen (voor de individuele lesmethoden die in de concurrerende schil zitten hebben we te weinig observaties om deze uitsplitsing te kunnen maken). Dat is gedaan in figuur 7. Daaruit blijkt dat gebruikers van de vernieuwde lesbrieven van LWEO minder te spreken zijn over het nieuwe examenprogramma dan gebruikers van de vernieuwde Praktische Economie. Die zijn het in meerderheid eens met de stelling dat het nieuwe examenprogramma een verbetering is, terwijl een meerderheid van de LWEO-gebruikers het hier niet mee eens is. Tegelijkertijd is 4% van alle LWEO-gebruikers het zeer eens met de stelling.

Aansluiting?

Figuur 8: Stelling: De (ver)nieuw(d)e methode sluit goed aan bij het nieuwe examenprogramma.

We kunnen concluderen dat het oordeel over het nieuwe examenprogramma samenhangt met de gebruikte lesmethode. We hebben daarom ook gevraagd of de (ver)nieuw(d)e lesmethode goed aansluit bij het nieuwe examenprogramma. De uitkomsten hiervan staan in figuur 8. Een duidelijke meerderheid van alle respondenten is het eens met de stelling dat de (ver)nieuw(d)e methode goed aansluit bij het nieuwe examenprogramma. De markt van lesmethoden economie lijkt de verandering in het examenprogramma goed te hebben opgevangen. Docenten kunnen kiezen uit verschillende methodes die allemaal doen waar ze voor gemaakt zijn: leerlingen voorbereiden op het nieuwe eindexamen. Of dat ook daadwerkelijk zo zal zijn moet de komende jaren nog blijken; 16% wist dan ook (nog) niet of de (ver)nieuw(d)e methode goed aansluit bij het nieuwe examenprogramma. Zoals een respondent opmerkte: “Of de methode goed aansluit zal ik dit schooljaar ervaren.”

Figuur 9: Stelling: De (ver)nieuw(d)e methode sluit goed aan bij het nieuwe examenprogramma (uitgesplitst voor de kern van het oligopolie).

Ook nu weer kunnen we deze vraag alleen verder uitsplitsen voor de kern van het oligopolie van lesmethoden economie. Dat is gedaan in figuur 9. En ook nu weer maakt het uit welke methode de respondent in 2010 heeft ingevoerd. Een meerderheid van gebruikers van beide methoden vindt dat de aansluiting goed is, waarbij gebruikers van de vernieuwde Praktische Economie wat positiever gestemd zijn.

Conclusies

Over het algemeen staan docenten positief tegenover het nieuwe examenprogramma economie, en worden (ver)nieuw(d)e methoden als een verbetering ervaren. De (ver)nieuw(d)e methoden lijken goed aan te sluiten bij het nieuwe programma. De tijd zal dit moeten uitwijzen. Toch kunnen we concluderen dat de markt voor lesmethoden de grote verandering in het examenprogramma goed lijkt te hebben opgevangen. Docenten hebben echt iets te kiezen; de markt werkt.

De markt voor economiemethoden gedraagt zich dan ook als een typisch oligopolie. Er is een kern van twee methoden die tezamen meer dan 70% van de markt bedienen. Daaromheen zit een concurrerende schil van kleinere methoden, waarvan de grootste drie een individueel marktaandeel hebben dat ligt rond de 8%.

Het is de moeite waard om dit oligopolie te blijven volgen. Vanaf september 2011 wordt het nieuwe examenprogramma ook op vwo ingevoerd. Veel scholen zullen een (ver)nieuw(d)e methode gaan invoeren wat gevolgen heeft voor de marktstructuur. Deze zal zich naar verwachting voor havo ook nog wijzigen als de resterende 39% van alle havoscholen in september 2011 een (ver)nieuw(d)e methode invoert. Volgend jaar rond deze tijd hopen wij weer te kunnen berichten over de nieuwste ontwikkelingen op deze dynamische markt.